

ПОНЯТТЯ ВІЙНИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ**THE CONCEPT OF WAR IN INTERNATIONAL LAW: PROBLEMS OF CONCEPTUALIZATION**

**Бехруз Х.Н., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»**

У статті розглянуто проблематику концептуалізації поняття війни та пов'язаних з ним термінів крізь призму міжнародно-правової доктрини та практики. Наголошено, що модернізація озброєння, збройних сил та нові загрози змінюють правові рамки збройних конфліктів. В епоху глобалізації, коли будь-яка локальна війна має наслідки глобального масштабу, необхідно переглянути основні поняття, що характеризують збройні конфлікти, щоб краще зрозуміти їх зміст. Це є необхідним для правильного визначення та тлумачення, а також для прогнозування та оцінки правових наслідків, що вони викликають. Тому проблема визначення поняття війни знаходиться у центрі міжнародного-правового наукового дискурсу, а її вирішення має суттєве теоретичне та практичне значення.

Доведено, що наявність збройного конфлікту визначається на основі законодавчо визначеного комплексу умов, проте критерії визначення кожного з їх видів різняться. Тому слід зазначити, що лише точне визначення таких термінів, як «війна», «збройний конфлікт», «агресія» та ін., бажано шляхом їхнього введення у національне чи міжнародне право, закріє шлях їх до суперечливих тлумачень. Встановлено, що міжнародне гуманітарне право не містить повного визначення збройних конфліктів, які підпадають під сферу його застосування, відповідні конвенції належать до різних видів таких конфліктів. Однак вони і не забезпечують достатньо точних критеріїв для визначення змісту кожної з цих категорій без ризику двозначності. Війна є різновидом збройного конфлікту. Родовою ознакою війни є насилля, але у його найбільш інтенсивній формі.

Встановлено, що сучасне міжнародне право відмовилося від поняття «війна» і надало перевагу поняттю «збройний конфлікт», більш об'єктивному та широкому за змістом, що дозволяє охопити більшу кількість ситуацій. Зокрема, Статут ООН, також не містить посилання на термін «війна», а застосовує більш нейтральні поняття, серед яких «застосування сили», «порушення миру», «агресія» тощо. Доведено значущість міжнародної судової практики у вирішенні проблеми концептуалізації поняття війни та інших категорій, що характеризують це явище, у міжнародному праві, оскільки це дозволяє конкретизувати ці категорії та поняття, зіставляючи їх із реальністю.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, міжнародне право збройних конфліктів, війна, збройний конфлікт, міжнародний збройний конфлікт, агресія, застосування сили.

The article examines the problems of conceptualization of the concept of war and related terms through the prism of international law doctrine and practice. It is emphasized that the modernization of weapons, armed forces and new threats change the legal framework of armed conflicts. In the era of globalization, when any local war has consequences on a global scale, it is necessary to review the basic concepts characterizing armed conflicts in order to understand their content better. This is necessary for correct definition and interpretation, as well as for predicting and evaluating the legal consequences they cause. That is why the problem of defining the concept of war is at the center of international law scientific discourse, and its solution has significant theoretical and practical significance.

It is proven that the existence of an armed conflict is determined on the basis of a legally defined set of conditions, but the criteria for determining each of their types differ. Therefore, it should be noted that only the exact definition of such terms as «war», «armed conflict», «aggression», etc., by implementation them into national or international law, will close the way to their contradictory interpretations. It was established that international humanitarian law does not contain a complete definition of armed conflicts that fall under its scope, the relevant conventions belong to different types of such conflicts. However, they do not provide sufficiently precise criteria for determining the content of each of these categories without the risk of ambiguity. War is a type of armed conflict. The generic sign of war is violence, but in its most intense form. It was established that modern international law abandoned the concept of «war» and gave preference to the concept of «armed conflict», which is more objective and broad in content, allowing to cover a larger number of situations.

In particular, the UN Charter also does not refer to the term «war», but uses more neutral concepts, including «use of force», «breaking the peace», «aggression», etc. The significance of international judicial practice in solving the problem of conceptualization of the concept of war and other categories characterizing this phenomenon in international law is proven, because it allows to specify these categories and concepts, comparing them with reality.

Key words: International Law, International humanitarian Law, International Law of armed conflicts, war, armed conflict, international armed conflict, aggression, use of force.

Постановка проблеми. Проблема визначення поняття «війна» та його розрізнення із суміжними поняттями знаходиться у центрі наукового дискурсу, а її вирішення має суттєве теоретичне та практичне значення. Відсутність його загальноприйнятого, узгодженого юридичного визначення ускладнює юридичну кваліфікацію збройних конфліктів, тих чи інших подій чи дій, а також призводить до безлічі їх інтерпретацій. Справедливим є твердження, що завданням сучасного міжнародного права є зосередження уваги на юридичному вимірі війни та суміжних із нею явищ, на проблемах її обмеження, на процедурних гарантіях щодо пом'якшення руйнівних наслідків збройних конфліктів [15].

Мета статті – охарактеризувати поняття війни та пов'язаних з ним термінів крізь призму міжнародно-правової доктрини та практики.

Виклад основного матеріалу. Існують різні підходи, розроблені політичною, соціологічною, правовою науками щодо тлумачення поняття «війна». За формулюван-

ням прусського воєначальника, відомого розробника теорії війни Карла фон Клаузевиця «війна є продовженням політики іншими, насильницькими засобами, спрямованими на те, щоб примусити супротивника виконати свою волю [7, с. 75]. Це визначення, сформульоване близько 200 років тому, що є прикладом його політичного тлумачення, не втрачає актуальності та є основою багатьох сучасних доктрин щодо війни та воєнних конфліктів.

Стратегія, тактика, цілі, способи та засоби оголошення та введення перебувають у колі політики. Від політичних цілей та можливостей їх досягнення залежить характер війни, з якою інтенсивністю вона ведеться, умови досягнення застосування та укладання мирного договору, залучення союзників, створення коаліцій тощо.

Г. Сорель визначав війну як «політичний акт, за допомогою якого держави, нездатні врегулювати суперечки щодо своїх зобов'язань, прав чи інтересів, вдаються до збройної сили, щоб вирішити, яка з них сильнішою, і у такий спосіб нав'язати свою волю іншій державі [18]. На думку

Г. М. Каллена, війна – це збройне протистояння між двома або більше суверенними інституціями міжнародного права, які використовують організовані збройні сили для досягнення конкретних цілей [12, с. 361]. Л. Оппенгейм визначав її явище як зіткнення між двома або більше державами за допомогою збройних сил з метою подолання один одного та нав'язування таких умов світу, які забажають переможці [14]. Дж. Г. Старк вважає, що війна в її найбільш загальноприйнятому сенсі є змаганням між двома або більше державами, насамперед, за допомогою збройних сил, і кінцевою метою кожного з його учасників є перемога або інше нав'язування своїх умов досягнення миру» [19].

Важливими ознаками війни, які можна вивести з наведених вище визначень, є: наявність двох або більше держав, які протистоять одна одній, протистояння певних груп у межах однієї держави; задіяння збройних сил; основною метою війни є перемога однієї із держав із нав'язуванням переможений стороні переможцем своїх правил. Родовою ознакою війни є насилля, але у його найбільш інтенсивній формі [8], насилля колективного, безпосереднього, навмисного, організованого, інституціоналізованого, санкціонованого, а іноді й ритуалізованого [9].

Для визначення поняття війни соціологічної науки є характерним не обмеження її учасників лише політичними одиницями, а включення будь-яких одиниць населення, здатних взятися до зброї як методу врегулювання суперечок. Так, А. Джонсон визначає війну як збройний конфлікт між групами населення, такими, як раси чи племена, держави чи менші географічні одиниці, релігійні чи політичні партії, економічні класи» Так, А. Джонсон вважає, що вона є збройним конфліктом між групами населення, такими як раси чи племена, держави чи менші географічні одиниці, релігійні чи політичні партії, економічні класи [11]. А. Ешворд, розмірковуючи над особливостями Першої світової війни з позицій соціологічної науки, зазначає, що війна може бути визначена як тип збройного конфлікту між великими національними державами, в яких населення та ресурси раціонально та екстенсивно організовані для її ведення [16]. Також війною називають будь-яку низку подій, якщо вони відповідають критеріям з точки зору розміру втрат, підготовки та легітиматії: 1) втрати у боях як мінімум 1000 військових осіб, не рахуючи непрямих жертв війни через голод, відсутність даху, хвороб тощо; 2) підготовлена заздалегідь, підтримується великими організаціями за допомогою таких засобів, як вербування, навчання та розгортання військ, придбання, зберігання та розподіл зброї та боєприпасів, виготовлення конкретних військових планів тощо; 3) її легітимується державною чи квазідержавною організацією, таким чином, що масові вбивства розглядається не як злочин, а як обов'язок [17]. До характерних рис, наявність яких надає можливість розглядати збройний конфлікт саме як війну, також відносять наступне: одна із сторін конфлікту має бути представлена регулярними урядовими військами; сторони конфлікту мають бути організовані централізовано; бойові дії мають безперервний характер.

Тлумачення війни крізь призму юридичної науки тісно пов'язана з політичною концепцією. Зокрема, війна розглядається як «правова умова, яка рівною мірою дозволяє двом або більше ворогуючим сторонам вести конфлікт із застосуванням збройної сили» [20]. У вітчизняних юридичних енциклопедичних виданнях війна визначається як «стан, у якому держави застосовують одна проти одної усі форми тиску з дотриманням дії законів та звичаїв ведення війни (*jus in bello*)» [1, с. 116; 3, с. 499].

Г. Кельзен, розмірковуючи над правовим статусом війни, у своїй роботі «Про і мир у міжнародних відносинах» (1942) наводить дві її інтерпретації. Відповідно до першої інтерпретації, війна не є правопорушенням чи санкцією. Це не правопорушення, тому що вона не заборонена

жодним спільним міжнародно-правовим актом. Звідси випливає, що будь-яка держава може воювати проти будь-якої іншої держави, не порушуючи закону. Також війна не може бути санкцією, оскільки немає міжнародного права, що дозволяє війну. У той час, як кожна держава санкціонує свої війни та засуджує своїх ворогів, навряд чи такий стан справ є законним. Відповідно до іншої інтерпретації війни, існує загальне міжнародне право, що забороняє війну в принципі, за винятком випадків скоєння незаконних дій, правопорушень. Тому війна або засуджується, тому що є правопорушенням, або схвалюється, тому що є санкцією [13]. Отже, кожна із наведених інтерпретацій війни передбачає, що її існування є предметом об'єктивної детермінації [9, с. 7].

Міжнародне право збройних конфліктів охоплює три галузі: право війни чи право Гааги; міжнародне гуманітарне право або женевське право та право контролю над озброєнням.

Перші закони війни були не універсальними, а регіональними. Так, перші спроби кодифікації поведінки на випадок війни виявляються в Кодексі Хаммурапі XIX ст. до н. е., в якому вказується, що сильний не повинен пригнічувати слабкого. У XIX ст. важливий крок на шляху до встановлення права війни було зроблено у 1863 р., коли президент США попросив юриста Френсіса Лібера розробити серію інструкцій для солдатів, які беруть участь у Громадянській війні. Саме на Гаазькій мирній конференції 1899 р. з'явилося зведення законів війни

До Першої світової війни вона кваліфікувалася, переважно, як конфлікт між державами, при цьому вона охоплювала усі форми та види проявів воєнних конфліктів та зіткнень. Міжнародне право безпосередньо не регламентувало конфлікти, які були офіційно оголошені війнами. У разі оголошення війни конфлікти не визнавалися війною і не потрапляли у сферу регулювання норм міжнародного права. Однак докорінна трансформація міжнародних відносин після Першої світової війни і, особливо, після Другої світової війни, трансформує й норми міжнародного права щодо формального підходу до визначення поняття «війна».

Значна кількість питань, пов'язаних з міжнародно-правовим регулюванням війни та збройного конфлікту, закріплені у міжнародних актах та угодах, зокрема: III Гаазькій Конвенції про відкриття військових дій (1907), Гаазьких конвенціях (1899, 1907), Женевських конвенціях (1864, 1906 і 1929), Договорі про відмову від війни як знаряддя національної політики (1928), Статуті Ліги Націй (1920), Статуті ООН (1945), Женевській конвенції про захист жертв війни (1949) та ін. Термін «війна» міститься в усіх вищезазначених міжнародно-правових документах як захід, до якого не повинні вдаватися держави. Ці міжнародно-правові документи містять також комплекс норм міжнародного гуманітарного права, які передбачають низку обмежень щодо способів її ведення, передбачають заходи, спрямовані на захист осіб, які не беруть безпосередньої участі у військових діях.

Необхідно розмежовувати поняття «війна» та «збройний конфлікт». Дослідники зазначають що «другий половині XX століття, у зв'язку зі зміною підходу до розуміння терміну «війна», його неспроможністю охопити різні види збройних протистоянь, що не підпадають під це поняття, відбувається відмова від його первісного розуміння та набуває поширення термін «збройний конфлікт» [5, с. 188], а у міжнародному праві – міжнародний збройний конфлікт. При цьому слід зазначити, що у міжнародному законодавстві не міститься його визначення. Війна є різновидом збройного конфлікту. Так, Перший Протокол Женевської конвенції, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, лише увів у обіг поняття «збройний конфлікт міжнародного характеру» [2]. Міжнародна судова практика, зокрема рішення

Міжнародного кримінального трибуналу стосовно колишньої Югославії у справі «Тадіч», містить спроби надати визначення збройного конфлікту у розширеному варіанті, як такого, що має місце у будь-якому випадку, коли держава застосовує силу чи у разі, коли відбувається тривале збройне зіткнення між урядовими силами та організованими збройними групами або між такими групами у межах однієї держави», але це є визначенням збройного конфлікту неміжнародного характеру. Збройний конфлікт міжнародного характеру визначається як «зіткнення між збройними силами держав всупереч міжнародно-правовій забороні війни як засобу вирішення спорів [1, с. 310]. Слід зазначити, що збройний конфлікт одночасно може розглядатися як міжнародний, так і не міжнародний, що закріплено у рішеннях Міжнародного кримінального суду у справі «Нікарагуа проти США».

У разі війни застосовуються кардинально відмінні заходи та правові документи, аніж під час інших збройних конфліктів. Зокрема ведення воєнних дій може спричинити розірвання між державами усіх дипломатичних, політичних та економічних, навіть гуманітарних відносин, тоді як інші види збройних конфліктів передбачають їх збереження. Це спричиняє велику кількість наслідків, пов'язаних, перш за все, зі ст. 15 Конвенції із захисту прав людини та основних свобод (1950), яка містить положення, що «у разі війни або за інших надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації, будь-яка держава може вживати заходів щодо відступу від її зобов'язань» [4]. Ці наслідки пов'язані із скасуванням деяких зобов'язань щодо захисту прав людини, у тому числі право на життя. Ще одним важливим моментом, через який важливе розмежування в поняттях «війна», «воєнний конфлікт» чи «збройний конфлікт», є причини початку воєнних дій, адже саме від цього залежить застосування ефективних заходів щодо їх припинення. Крім того, розмежування цих понять має політичну значущість як усередині країни, так і в масштабах усієї світової спільноти.

Доволі часто у якості синоніма поняття «війна» вживають поняття «агресія». Міжнародно-правова доктрина кваліфікує агресивну війну як «фундаментальний злочин» [6, с. 145]. У версальській системі світоустрою була відсутня криміналізація поняття криміналізації війни. Перша світова війна переорієнтувала увагу політиків та наукової спільноти на питання збройної агресії, її визначення та концептуального оформлення. Так, було укладено низку міжнародно-правових актів та договорів, серед яких: Договір про взаємодопомогу (1923); Женевський Протокол про мирне вирішення міжнародних суперечок (1924), у якому війна уперше визначається як злочин, а не як протиправне діяння; Договір про взаємні гарантії між Німеччиною, Бельгією, Францією, Великою Британією та Італією (1925), більш відомий як Локарнський пакт, який також не надав визначення поняттю «війна» і не містив жодних посилань на поняття «агресія».

Після Другої світової війни та під час створення міжнародного трибуналу для покарання нацистських військових злочинців питання про агресію як міжнародний злочин набуло нового значення. Як відомо, Статут Нюрнберзького трибуналу встановлював покарання за злочини, скоєні головними нацистськими військовими злочинцями, які кваліфікуються як «злочини проти миру», до яких зараховано агресію, «військові злочини» та «злочини проти людяності». Агресію було визначено як «підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни, або війни

з порушенням міжнародних договорів, угод чи заповідей, або участь у загальному плані, або змова з метою вчинення будь-якої з перерахованих вище дій».

Починаючи з 1950 р., Генеральна Асамблея ООН прийняла низку резолюцій, у яких розглядалася проблема визначення агресії. Зокрема Резолюція № 3314 від 14 грудня 1974 р. містить у ст. 1. загальне визначення агресії як «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави або якимось іншим чином, несумісним із Статутом ООН», а також низку випадків, які мають розглядатися як акти агресії (ст. 3), а у ст. 4 зазначається, що цей перелік не є вичерпним і що Рада Безпеки його розширити.

Щодо розгляду актів агресії Міжнародним кримінальним судом необхідно зазначити, що попри те, що редакція Римського статуту від 2010 р. містить визначення злочину агресії, а з 2018 р. його віднесено до юрисдикції Міжнародного кримінального суду, існують певні сумніви щодо застосування цього правила. Висловлюються застереження, що злочин агресії у Міжнародному кримінальному суді є настільки вузьким у юрисдикційному відношенні, настільки суттєво обмеженим та малоймовірним, щоб сприяти судовому переслідуванню всередині країни, що його стримувальна цінність практично відсутня [10].

Таким чином, норми міжнародного права охоплює питання регулювання, пов'язані з різними видами збройних конфліктів та застосуванням військової сили, вже без урахування самого факту відсутності оголошення війни, зокрема, Женевська конвенція та додаткові протоколи до них (1949, 1977). У результаті термін «збройний конфлікт» повністю замінив термін «війна», він став вживатися в усіх міжнародно-правових актах.

Висновки. Модернізація озброєння, збройних сил та нові загрози змінюють правові рамки збройних конфліктів. В епоху глобалізації, коли будь-яка локальна війна має наслідки глобального масштабу, необхідно переглянути основні поняття, що характеризують збройні конфлікти, щоб краще зрозуміти їх зміст. Це є необхідним для правильного визначення та тлумачення, а також для прогнозування та оцінки правових наслідків, що вони викликають. Наявність збройного конфлікту визначається на основі законодавчо визначеного комплексу умов, проте критерії визначення кожного з їх видів різняться. Тому слід зазначити, що лише точне визначення таких термінів, як «війна», «збройний конфлікт», «агресія» та ін., бажано шляхом їхнього введення у національне чи міжнародне право, закрити шлях їх до суперечливих тлумачень. Внесок міжнародної судової практики у цій справі є значущим, оскільки дозволяє конкретизувати ці категорії, зіставляючи їх із реальністю.

Сучасне міжнародне право відмовилося від поняття «війна» і надало перевагу поняттю «збройний конфлікт», більш об'єктивному та широкому за змістом, що дозволяє охопити більшу кількість ситуацій. Зокрема, Статут ООН, також не містить посилання на термін «війна», а застосовує більш нейтральні поняття, серед яких «застосування сили», «порушення миру», «агресія» тощо.

Міжнародне гуманітарне право не містить повного визначення збройних конфліктів, які підпадають під сферу його застосування, відповідні конвенції належать до різних видів таких конфліктів. Однак і вони не забезпечують достатньо точних критеріїв для визначення змісту кожної з цих категорій без ризику двозначності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2012. 1020 с.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
3. Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов [та ін.]. Київ : Академперіодика, 2014. Т. 1. 920 с.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів 1, 4, 6, 7, 11–16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Кузьмін Е. Е. Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція* : зб. наук. пр. Одеса, 2014. № 12, т. 2. С. 187–190.
6. Cassese A. *Lineamenti di diritto internazionale penale*. I. Diritto sostanziale; II. Diritto processuale. Mulino, Bologna 2005. 216 p.
7. Clausewitz Carl. *On War*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1989. 732 p.
8. Dennen J. *De apologeten van de oorlog, Polemol*. Inst. 1977.
9. Dennen J. V. D. *On war: Concepts, Definitions, Research Data: A short literature review and bibliography*. 2005. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12857871.pdf>
10. Heller K. J. Who is Afraid of the Crime of Aggression? *Journal of International Criminal Justice*. 2021. Vol. 19, is. 4. P. 999–1016.
11. Johnson A. *War. Encyclopaedia Social Sciences*. 1935. Vol. 15. New York : Macmillan.
12. Kallen H. M. *Of war and peace*. New York : Graduate Faculty of Political and Social Science, New School for Social Research, 1939. P. 361–391.
13. Kelsen H. *Law and peace in international relations*. Harvard Univ.Press, Cambridge, 1942. 181 p.
14. Oppenheim L. *International Law*. Palala Press, 2015. Vol. 2. 754 p.
15. Pietropaoli St. *Defining evil. The war of aggression and international law*. URL: <https://www.juragentium.org/topics/wlgo/cortona/en/pietropa.htm>
16. Shworth A. The sociology of trench warfare, 1914–1918. *The British Journal of Sociology*. 1968. Vol. 19, № 4. P. 407–423.
17. Singer J. D., Small M. *The wages of war, 1816-1965: a statistical handbook*. 1972. New York : Wiley. 419 p.
18. Sorel G. *Réflexions sur la violence*. 2e éd. Paris : Rivière, 1910. 412 p.
19. Starke J.G. *Introduction to International Law*. London, Butterworths, 1972. 631 p.
20. Wright Q. *A Study of War*. 2nd ed. University of Chicago Press, 1983. 474 p.